

ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ ДО РОЗВИТКУ ДАЛЕКТИЧНОГО МИСЛЕННЯ ДИТИНИ ДОШКІЛЬНОГО ТА МОЛОДШОГО ШКІЛЬНОГО ВІКУ ЗАСОБАМИ ТРВЗ-ПЕДАГОГІКИ

*Голюк О.А., кандидат педагогічних наук, доцент,
Вінницький державний педагогічний університет
імені Михайла Коцюбинського (Україна)*

Соціально-економічні реалії розвитку сучасного суспільства супроводжуються відходом в минуле індустріальної епохи і приходом постіндустріального інформаційного суспільства з його тяжінням до мережевого принципу побудови комунікативних відносин, соціального конструкта, економіки зумовлюють відхід у минуле такі характерні риси людської діяльності (і в першу чергу процесу навчання), як акцентування уваги на об'єкті (предметі); домінування повторення, копіювання, автоматичних репродуктивних операцій; лінійний характер мислення, раціональність, механіцизм, детермінізм тощо. В той же час на перший план виходять такі якості особистості, як винахідливість, комунікабельність, оригінальність, спонтанність, здатність до співпраці, активність, самостійність, відповідальність, ініціативність, заповзятливість, конкурентоспроможність, творчість, ірраціональність, нелінійність, відвертість, а головне, прагнення розкрити і постійно нарощувати свій творчий потенціал.

Це, в свою чергу, зумовлює необхідність створення нового типу освіти – інноваційної, яка передбачає зміну освітньої парадигми, нову педагогіку і нові педагогічні системи та технології, орієнтовані на формування і розвиток творчої особистості, готової компетентно діяти в інноваційних умовах сьогодення, оскільки традиційне навчання не спрямоване на набуття досвіду творчої діяльності, що не дозволяє людині ефективно вирішувати особисті та професійні проблеми, з якими вона стикається в реальному житті.

Розвиток творчого мислення людини вимагає системного підходу і може успішно реалізовуватися на всіх рівнях освіти з урахуванням вікових та індивідуальних особливостей людини. Про це свідчать дослідження, концепції неперервного формування творчого мислення і проблемно-алгоритмічного підходу (НФТМ) М.Зіновкіної, концептуальні ідеї Ю.Тамберга щодо розвитку евристичного мислення особистості з використанням ТРВЗ-інструментарію та ін. Психолого-педагогічні дослідження представників ТРВЗ-педагогіки (А.Страунінг, Т.Сидорчук, О.Белобрикіна, І.Мурашковська та ін.) підтверджують можливість формування елементів творчого сильного мислення вже на початковому етапі становлення особистості, тобто в дошкільному віці [4; 5].

Не викликає сумніву справедливості твердження про те, що виховати справжню творчу особистість дитини здатний лише педагог, який сам відрізняється творчим стилем мислення, творчим підходом до вирішення всіх завдань, що виникають у його професійній діяльності, оскільки творчий стиль в цьому випадку є системоутворювальним чинником (ключовою якістю), що дозволяє фахівцеві вирішувати різноманітні, все більш складні і принципово нові педагогічні завдання,

які не завжди можливо вирішити алгоритмічним способом. Особливо це необхідно в роботі вихователя ДНЗ та вчителя початкової школи, професійна діяльність яких пов'язана з необхідністю ухвалювати рішення при недостатці або надлишку інформації, часто в стресових умовах, а педагог при цьому безпосередньо несе повну відповідальність за результати і наслідки своїх рішень і дій.

Підготовка висококваліфікованих, конкурентоспроможних фахівців дошкільної та початкової освіти, здатних до творчої самореалізації, є провідним завданням вищої педагогічної освіти. Проте, практика свідчить, що в процесі фахової підготовки основною домінантою виступає озброєння майбутніх вихователів та вчителів початкової школи теорією та методикою творчого розвитку дитини. При цьому безпосередньо розвитку творчого мислення студентів приділяється менше уваги. А відтак, доволі часто трапляються випадки, коли при вирішенні творчих завдань, адресованих дітям старшого дошкільного та молодшого шкільного віку, майбутні педагоги виявляють повну безпорадність. Тому ми вважаємо, що у процесі фахової підготовки ознайомлення з інноваційними технологіями формування творчої особистості дитини має відбуватися у тісній інтеграції із створенням умов для оволодіння майбутніми педагогами певною культурою мислення, в якому б гармонійно поєднувався логічний, інтелектуальний і творчий компонент, що дозволить організувати систему знань, які стануть надійною основою для повноцінного продукування і ухвалення ефективних рішень. Знання, набуті в процесі навчання мають бути системно організованими, гнучкими і динамічними, оперативними і осмисленими та носити ціннісно-смісловий і процедурний характер.

Однією з найбільш ефективних технологій виховання нової культури мислення, яка дозволяє людині адекватно сприймати світ, що постійно змінюється, розуміти справжню природу подій, що відбуваються, набуті навичок вирішення проблемних завдань, є технологія ТРВЗ (теорія вирішення винахідницьких завдань), створена Г.Альтшуллером як інструмент підвищення ефективності винахідницької діяльності і успішно адаптована сьогодні для розвитку творчого мислення людей різних вікових категорій.

Загалом, використання ТРВЗ-інструментарію в процесі розвитку творчого сильного мислення зумовлено необхідністю заміни інтуїтивного «осаяння», яке призводить творчих талановитих особистостей до видатних винаходів і відкриттів, такою стратегією мислення, яка дозволяла б кожному добре підготовленому фахівцеві отримувати подібні результати. Такий результат уможливлений тим, що креативність (здатність до творчості), основу якої становить творче мислення, має загальну основу незалежно від сфери діяльності і, напрацьована на одному матеріалі, може бути перенесена в іншу сферу.

Ю.Тамберг, представник ТРВЗ-педагогіки, справедливо стверджує, що основу розвитку творчого мислення становить інтеграція різних видів мислення (системного, функціонального, діалектичного, логічного, синергетичного та ін.). Він справедливо наголошує на тому, що творча особистість – це людина, яка володіє усіма якостями особистості, плюс системою умінь і навичок, необхідних для творчості, плюс бажанням творити. Призначення розвитку діалектичного мислення в цьому контексті він вбачає в тому, щоб людина знала

сутність основних законів діалектики (дуже простих, на думку науковця) і була здатна бачити суперечності та розвиток всіх систем у часі [6].

Зазначимо, що велике значення суперечностей у розвитку творчої особистості підкреслюється багатьма науковцями. Так, С.Дудель виокремлює діалектичні суперечності як один з компонентів творчої діяльності [3]. Згідно позиції В.Кудрявцева, в основі творчості лежить можливість цілісного перетворення ситуації шляхом діалектичного подолання схем інтелектуальної діяльності, що є у суб'єкта [5]. Н.Веракса вважає, що діалектичне мислення, виступаючи родовим, універсальним, входить у склад механізмів людської творчості [1]. При цьому він наголошує на тому, що систематичне використання механізму діалектичного мислення забезпечує розвиток самостійної, творчої особистості, яка ефективно перетворює суперечливі ситуації в різних сферах людської діяльності і здатна адаптуватися до змінних умов соціуму [2, с. 161].

Отже, навіть у самому творчому процесі знаходить якнайповніший вияв діалектична суперечність між продуктивними і репродуктивними процесами, відкриття нових знань відбувається з опорою на вже наявні знання і в той же час – на основі подолання їх гальмуючого впливу. При цьому суть творчого мислення полягає в можливості відмовитися від стереотипного способу дії і виділити до того не сприйняті властивості та відносини об'єктів, включити об'єкт до нової системи зв'язків і відносин, де й виявляються ці властивості.

У процесі фахової підготовки майбутніх педагогів дошкільної та початкової освіти до розвитку діалектичного мислення дітей у контексті формування їх творчої особистості ми спираємося на наукові доробки Ю.Тамберга. Він зазначає, що багатьох педагогів доволі часто лякає навіть сам термін “діалектика”, оскільки з ним пов'язують щось складне, доступне тільки обраним і, звичайно, зовсім непотрібне і недоступне дітям. Мабуть, одна з причин – це не стільки складність самого предмету діалектики, скільки важка мова, якою вона висловлюється. Проте, його досвід навчання ТРВЗ засвідчує, що основні закони діалектики з легкістю можуть зрозуміти навіть діти дошкільного віку, якщо з нею ознайомлювати дітей у вигляді ігор і вправ, на основі яких діти самі для себе відкриють деякі закони і освоюють діалектичне мислення. При цьому деякі положення діалектики мають висвітлюватися просто, коротко і ясно, без спеціальних термінів [6].

Основними світоглядними принципами діалектики, які з легкістю розуміють діти старшого дошкільного та молодшого шкільного віку є:

1. Все в природі змінюється і розвивається. Нічого немає незмінного. Зміна – це перехід системи з одного стану в інший (наприклад, нагрівав твердий лід і отримав інший агрегатний стан води – рідину). Розвиток – це теж зміна.

2. Причиною зміни і розвитку виступають суперечності, під якими розумітимемо зіткнення двох протилежних вимог (бажань) до якостей, кількості або поведінки одного і того ж об'єкту (наприклад: батько хоче спати, а син – слухати гучну музику в тій же самій кімнаті).

3. Розвиток завжди відбувається нерівномірно. Спочатку накопичуються кількісні зміни, які обов'язково коли-небудь призведуть до різких якісних змін (Наприклад, в казці “Про рибака і рибку” зростання незадоволеності Золотої рибки жадністю Старої привело до втрати Старою всього одержаного від рибки).

4. Все у природі взаємопов'язане, взаємозалежне, взаємообумовлено. Тому і говорять, що Світ єдиний. Якщо щось змінив, то шукай, що десь, колись і комусь буде добре, а десь, колись і комусь може бути погано.

Практичні висновки, які варто зробити разом з дітьми:

1. Якщо все розвивається, то немає межі і вдосконаленню. Все те, що вважається досконалістю в даний час, через якийсь термін виявиться недосконалим. Якщо все змінюється, то і удосконалювати можна все.

2. Розв'язав суперечність зараз – молодець, але чекай, що через деякий час з'явиться нова, яку знову треба буде розв'язувати, а потім знову і знову. Це і називається життям. Не розв'язав суперечність вчасно – чекай катастрофи.

3. У кожній системі величезна кількість різних властивостей. А у живих систем ще і величезна кількість бажань і потреб, тому можна стверджувати, що у всьому хорошому знайдеться щось погане, а у всьому поганому можна знайти щось хороше і для себе особисто і для інших. Звідси можна вивести і наступне: коли тебе переконують, що все добре, – знай, що в цьому є і щось погане (і навпаки). Все можна обернути і на шкоду, і на користь, тому корисно мати в голові “контрольну” думку: “А що тут поганого?”.

Цікаво, що навіть студенти, майбутні педагоги, при такому трактуванні більш глибоко усвідомлюють сутність і значення законів діалектики. Зазначені теоретичні положення мають бути підкріплені конкретними практичними вправами. Наведемо приклади практичних вправ, які можна використати для розвитку діалектичного мислення як дітей, так і майбутніх педагогів.

1. “А що буде, якщо...?” Педагог “запускає” процес питань і відповідей для демонстрація ситуації переходу кількості в якість.

2. Серія ігор “добре-погано” (запропонована Б.Злотіним і А.Зусманом). Їх мета – показати, що в будь-якій ситуації, в будь-якій дії, в будь-якому предметі є і хороші і погані сторони, є і хороші, і погані властивості; вчити міркувати, аналізувати, знаходити причинно-наслідкові зв'язки, знаходити недоліки; підвести до розуміння і вирішення протиріч засобами ТРВЗ-інструментарію: “навпаки” і “перетвори погане на корисне”.

До цієї серії відносять наступні ігри: “Я оптиміст” або “Це добре тому, що...” (називається будь-яка негативна дія або стан і пропонується пояснити, що в цьому хорошого); “Я песиміст” або “Це погано тому, що...” (за основу береться позитивна дія або стан); “Я винахідливий оптиміст” або “Ланцюжок хороших наслідків” (гра відрізняється від попередніх тим, що складається ланцюжок хороших наслідків, які випливають з першої хорошої справи); “Огидний песиміст” або “Похмура гра” (гра протилежна попередній); “Ланцюжок хороших і поганих наслідків” (ведучий називає початкову ситуацію і питає першого гравця: “Що в цьому доброго?”/“Це добре тому, що...?”, після відповіді адресує запитання другому гравцю: “А що в цьому поганого?”/“Це погано тому, що...?”); “Кому це добре, кому це погано?”; “Коли це добре, коли це погано?”; “Чому це добре, чому це погано?” та ін. Ігри можна використовувати в різних інтерпретаціях (наприклад, “Це добре тому, що...” починати з негативної події).

В роботі із студентами ми завжди пропонуємо завдання-пари. Перше – для розвитку їхнього діалектичного мислення як майбутніх педагогів, а друге –

те, яке вони можуть використати в роботі з дітьми. Наведемо приклад гри “А що буде, якщо...?”:

Для студентів

- Що буде, якщо Ви несправедливо покараєте дитину?
- Вона образиться.
- А якщо ще раз несправедливо покараєте?
- Ще сильніше образиться.
- А що буде, якщо Ви досить часто будете безпідставно її карати?
- Дитина може втратити довіру, зненавидить мене (як правило, студенти демонструють рівень теоретичної підготовки з окресленої проблеми).
Були друзями – стали ворогами.

Для дітей

- Що буде, якщо ти скривдиш друга?
- Він образиться.
- А якщо ще раз скривдиш?
- Ще більше образиться.
- А що буде, якщо ти постійно будеш його кривдити?
- Напевно він перестане зі мною дружити і захоче помститися.
Були друзями – стали ворогами.

Зазначені ігри ми використовуємо на практичних заняттях з педагогічних дисциплін. Так, при обговоренні питань, пов’язаних з технологіями раннього розвитку дитини, доречними виявилися такі ігри як “Кому це добре, кому це погано?”; “Коли це добре, коли це погано?”; “Чому це добре, чому це погано?”. Вони не тільки дозволили оцінити теоретичну підготовку майбутніх педагогів, але й їхнє власне бачення проблеми, гнучкість, не стереотипність та оригінальність мислення, здатність не тільки побачити протиріччя, але й запропонувати шляхи їх вирішення.

Отже, використання ТРВЗ-інструментарію як засобу розвитку діалектичного мислення майбутніх педагогів дошкільної та початкової освіти у поєднанні з оволодінням ними теорією і практикою розвитку творчого мислення дітей сприятиме формуванню цілісної творчої особистості, здатної до аналізу і синтезу, порівняння і встановлення причинно-наслідкових зв’язків, виявлення різного роду протиріч, помилок, суперечностей, прогнозування подій власного та професійного життя, алгоритмізації педагогічної діяльності і генерування нових нестандартних ідей.

Список використаних джерел

1. Веракса Н.Е. Диалектическое мышление / Н. Е. Веракса. – Уфа : Вагант, 2006. – 212 с.
2. Диалектическое обучение / [Веракса Н. Е., Адамская Л. А., Баканова А. М. и др.] ; под ред. Н. Е. Веракса. – М. : Эврика, 2005. – 272 с.
3. Дудель С.П. Закон единства и борьбы противоположностей / С.П. Дудель. – М. : Высш. шк., 1967. – 247 с.
4. Зиновкина М.М. НФТМ-ТРИЗ: Креативное образование XXI века. Теория и практика : монографія / М.М. Зиновкина. – М., 2007. – 306 с.
5. Кудрявцев В.Т. Личностный рост ребенка в дошкольном образовании / В.Т. Кудрявцев, Г.К. Уразалиева, И.Л. Кириллов. – М. : МАКС Пресс, 2005. – 390 с.
6. Тамберг Ю.Г. Как научить ребенка думать / Ю.Г. Тамберг. – Ростов-на-Дону : Феникс, 2007. – 445 с.